

Apunts per a una història de l'escola a Tarragona durant la Guerra Civil

M. Isabel Miró Montoliu

Universitat Rovira i Virgili

La curiositat que despertaven en mi les anècdotes i històries de la Guerra Civil espanyola que la meua àvia m'explicava les tardes d'hivern, els contactes amb antics alumnes de la Normal de la Generalitat, l'interès que els meus alumnes prenen per les investigacions sobre la temàtica educativa de la Guerra Civil que realitzen als seus pobles d'origen, entrevistats els avis o coneguts, així com les pròpies investigacions, ens han motivat a cercar informació sobre l'escola primària de la meua ciutat natal, Tarragona, durant els anys 1936-39.

Les anotacions d'aquest article són part de la investigació que s'està duent a terme, i es basen en una mica de bibliografia, en molta informació de la premsa de l'època i en testimonis orals, que durant el temps estudiat formaven part "dels nens de la guerra".

A l'hemeroteca municipal de Tarragona es troba un diari inèdit de Lluís de Salvador¹ que ens aporta documentació molt valuosa i que corroboren les notícies de l'època.

1. Lluís de Salvador, periodista i director del *Diari de Tarragona*, va escriure nombroses anotacions durant els esdeveniments de la guerra, sobretot referents a la ciutat de Tarragona. Possiblement la seva intenció era publicar-ho, però amb l'arribada dels franquistes va haver de fugir a França. En passar la frontera poques coses portava, però entre aquestes coses hi havia el diari i una sèrie de fotografies sobre els bombardejos i desastres de la guerra a Tarragona. També tenia preparat un document denunciant les atrocitats que els franquistes cometien. A la frontera es quedaren el document assegurant-li que el farien arribar a bones mans; però el document va desaparèixer, i mai més se'n va saber res. Li requisaren totes les fotografies i mapes que portava, i li deixaren simplement el diari.

A partir de la revolució del 18 de juliol, és curiós comprovar que els diaris locals, i suposo que també el d'altres localitats de Catalunya, constantment dediquen articles a l'educació, expressant-hi la ideologia educativa del moment i elogiant l'Escola Nova Unificada.

“Un dels fruits més sabrosos conquerits amb motiu de la primera revolució espanyola de l'edat moderna, revolució provocada, precisament, per la gent que des de molts segles ençà treballaven activament i decidida per barrar-li el pas, és la realització del que fins ara havia estat un somni molt bonic, però tan distanciat de la realitat que podia ésser considerat com una utopia: l'escola nova unificada.”²

Als articles quedava palesa la transcendència de l'escola per a la futura societat que s'estava generant, una escola que trencava amb el passat tradicional, amb la diferència de classes, en definitiva amb l'escola confessional.

“Les bases damunt les quals ha de bastir-se l'edifici formidable de l'escola nova unificada, l'únic factor d'una transcendència tan enorme que sense ell no podria existir la futura societat per la qual lluitem, no podien cavar-se uns mesos enrera, perquè el règim de castes i privilegis a què, malgrat l'adveniment de la República i bona voluntat dels governants estava sotmesa la nostra terra, ho impedia. Era necessària una terra que no fos bellugadissa; precisava l'adveniment d'un nou estat de coses.”³

Però el cronista és conscient que el moviment renovador arriba en mala hora, instigat per la rebel·lió i les morts, però malgrat tot encara s'hauria d'agrair als feixistes l'empenta que van donar per ajudar al canvi.

“Però de quina manera s'han presentat! Si no fos per les víctimes i el trasbals econòmic que de moment estem passant, gairebé podríem agrair als feixistes mal nascuts la sublevació actual. La neutralitat irracional dels facciosos que tingué cura de l'organització de la guerra civil i de les matances horripilants a què ens tenen acostumats...”⁴

Durant l'exili a França visqué en una caseta a prop d'un riu. Quan els alemanys entraren a França, amagà el diari al jardí. Amb el pas del temps i la humitat, quan el va recuperar, estava bastant malmès. De tornada a Tarragona, el guardà i, després de la seva mort, els fills l'han dipositat, juntament amb altra documentació, a l'hemeroteca municipal de Tarragona.

2. “L'escola Nova Unificada”, *Llibertat*, 5 d'agost de 1936.

3. *Ibidem*.

4. *Ibidem*.

El 16 d'agost de 1936 es donava la notícia a la ciutat de la constitució a Tarragona del Comitè de l'Escola Nova Unificada, segons consta en un dels diaris locals.⁵ El componien la Generalitat; Estanislau Salvadó Fortuny, conseller de Cultura de l'Ajuntament i que acceptà el càrrec de president; també fou escollit per aquest organisme Joan Vilar Caballero; per l'UGT (FETE), el senyor Antoni Sancho Juncosa i Ricard Garriga Salvadó, que fou escollit secretari; per la CNT (Professions Liberals), Sebastià Pons i Pons; i encara els mancava un altre representant.

Dies després el president del CENU enaltia l'Escola Nova Unificada a primera plana del diari *Llibertat*:

“Probablement algú haurà cregut que l'obra del CENU tenia per objecte la simple substitució dels col·legis confessionals i de pagament per altres de caràcter laic i gratuït, però en realitat els fins de l'Escola Nova Unificada són d'una profunditat molt més transcendental. Es cerca l'ideal d'un ensenyament que des dels seus graus primaris fins als més superiors estigui al servei de tothom sense cap limitació “a priori”... les escoles primàries han de donar cabuda, sense cap gènere de distincions, a tota la població escolar... permetrà la formació d'unes noves generacions saturades d'una moral de fraternitat humana... l'obra de l'Escola Nova Unificada ha d'ésser la veritable i definitiva obra revolucionària que ha de fer viure a la humanitat dies millors...”⁶

Amb el tancament de les escoles confessionals i el mal estat de la majoria de les escoles públiques de la ciutat,⁷ la situació escolar de Tarragona, que ja era un problema que s'arrossegava des de feia molts anys, es multiplicà, i més encara si es volia posar a la pràctica l'obra del CENU. Per tant, calia fer una tria d'establiments adequats a la nova educació, rehabilitant-ne uns, higienitzant-ne altres i simplement tancant aquells que no oferien garanties. Aquesta tria es feia tant en els edificis escolars públics com en els religiosos. D'aquests últims, els que eren útils o els que només requerien alguna remodelació els anaven canviant de nom.

5. “Constitució del Comitè de l'Escola Nova Unificada”. *Diari de Tarragona*, 16 d'agost de 1936.

6. SALVADÓ, E. “Els fins de l'Escola Nova Unificada”, *Llibertat*, 16 de setembre de 1936.

7. Del diari de Lluís de Salvador: “...de les escoles oficials antigues, poca cosa es podia aprofitar, car la majoria constituïen una vergonya per a l'Estat que fins llavors les havia mantingut. Les escoles confessionals instal·lades per regla general en millors edificis car això i més encara els permetia l'explotació de l'ensenyament en la forma com la tenien de fet monopolitzada, no resultaven, amb tot, aprofitables íntegrament, per la descurança higiènica que les caracteritzava, per l'endarreriment del seu material escolar o per altres causes diverses. Així és que tot i tenint d'aprofitar els edificis de referència, calia fer-hi grans reformes i importants obres d'adaptació, d'higienització i d'equipament...”. Manuscrit original, p. 74. HMT (Hemeroteca Municipal de Tarragona).

Es varen remodelar quatre escoles públiques: la de la plaça de Prim, del carrer Cavallers, el Grup Escolar Saavedra i la Casa d'Assistència Social. Aquesta darrera fou construïda per la Mancomunitat de Catalunya i era un dels primers edificis realitzats segons les més modernes tendències de la ciència pedagògica: amb grans finestral i sales airejades i ben il·luminades. Es va destinar a parvulari, ja que els més petits eren els que necessitaven millors edificis. S'anomenà "Mar i cel".

També es varen confiscar boniques cases amb jardí del voltant de la ciutat; i el convent dels pares franciscans, coneguts per caputxins, de la Rambla 14 d'abril, que en principi no era destinat a escola, es va remodelar ràpidament perquè es tractava d'un edifici nou.

Dels edificis religiosos, quatre es varen clausurar.⁸ Els altres foren higienitzats i adaptats, tret d'aquells que es requerien per a altres tasques, com fou el col·legi dels Germans de la Doctrina Cristiana, del carrer d'Estanislau Figueras, que era un dels millors i més moderns. Aquest hauria estat possible aprofitar-lo si les exigències de la guerra no haguessin obligat a convertir-lo en hospital de sang.⁹

El Col·legi de l'Ensenyança va rebre el nom d'Eliseu Reclús; era un edifici antic, amb material deficitari, on es va haver de renovar la majoria de les instal·lacions, com jardins, patis, escales, etc. El Col·legi de les Germanes Carmelites, conegudes com les de la Vetlla, es digué Ferrer i Guàrdia. Aquest convent era un noviciat, gran i modern, i mitjançant unes quantes obres es convertí en el millor centre escolar de la ciutat, amb capacitat per a 1.500 infants. Posteriorment, les necessitats de la guerra obligaren a cedir l'edifici per a un nou hospital militar que depenia del cos de Sanitat Militar. El col·legi de Jesús i Maria fou l'Àngel Guimerà, era un edifici vell però ben situat i higienitzat. El Col·legi de la Teula, molt antic, fou necessari renovar-lo tot, i s'anomenà Llibertat. A més, s'organitzà una residència d'estudiants en l'edifici que fou el Seminari, per passar mesos més tard a presó.

Mentre s'anaven solucionant els problemes d'infraestructures, el comitè del CENU local no deixava passar l'ocasió d'anar publicant articles reivindicatius de la nova escola per mentalitzar la població tarragonina.

8. Això comportà la crítica dels més radicals, que deien que les escoles confessionals ocupaven els millors edificis, referint-se al volum i la presència de les façanes, cosa que els permetia l'explotació de l'ensenyament. Però en realitat no tots els edificis es varen poder habilitar, per manca de condicions higièniques i d'habitabilitat. Foren clausurats el col·legi de les Germanes Carmelites del carrer la Unió, el col·legi de les Oblates de plaça Palau, el col·legi dels Germans Carmelites del carrer August i el col·legi de les Germanes Carmelites del carrer del Mar.

9. Diari inèdit de Lluís de Salvador, p. 75. HMT.

“...l'escola necessita del poble i el poble de l'escola. La nefasta monarquia emprava l'escola per a sostenir-se. Tenia milers d'homes armats que la defensaven, i en tenia d'altres (professors, catedràtics, mestres) que, amb la ploma i amb els llibres, cometien més malvestats que empunyant els canons. Els primers mataven, torturaven. Els darrers ofegaven la personalitat de la mainada...

...després del 14 d'abril del 1931 s'implantà el laïcisme, es declarà l'ensenyament obligatori i gratuït, i darrera el nom d'escola s'hi afegí la paraula única...

...Ara sols resta que tots els ciutadans antifeixistes es solidaritzin amb la tasca d'ensenyament a realitzar. Les organitzacions, els partits i nuclis afins, han de donar les majors facilitats i el màxim apoi a la seva escola. Els locals més bells, més airejats, han d'ofrenar-se amb goig i amb emoció, per a bastir-hi escoles...

La pedra fonamental, el punt de sortida, és bastir la nova família humana, i ningú, que no sia l'escola proletària portarà aquesta gran obra a terme.”¹⁰

Solucionat en part el problema de l'espai, s'havia de resoldre la insuficiència de docents.

Els religiosos que impartien les classes o marxaren o els assassinaren quan, dies després del 18 de juliol, un grup de milicians armats arribaren de Barcelona i incitaren la població més exaltada a fer una revolució que es basava en la destrucció de dos símbols d'opressió: l'església i la presó. Armaren els reclusos i animaren part del poble, que tenia set de venjança: cremant i saquejant esglésies i edificis religiosos, tot això desencadenà “la cacera del sacerdot”. De fet, la majoria dels religiosos havien estat avisats des de diferents estaments de la ciutat perquè fugissin. Els seus edificis foren tancats i s'hi col·locaren cartells anunciant que estaven confiscats per la revolució. D'aquesta manera es varen salvaguardar bastantes obres d'art, i l'arxiu del bisbat.

Però també la manca de mestres es devia sobretot, referent als homes, a la mobilització voluntària, a la mobilització de les lleves, a l'absorció de mestres per part de Barcelona per atendre les necessitats de la revolució, i a la depuració.

També, en aquest cas, la premsa fou el mitjà de convèncer la població que el que s'estava fent era el correcte. A començaments de setembre de 1936, l'inspector Ricard Garriga exigia una àmplia i decidida depuració:

“El professorat mereix una sincera i enèrgica depuració. S'han d'expulsar del Magisteri aquells que han utilitzat la professió per fer obra fejecista i reaccionària. Els ineptes. Els que no porten dins son cor la saba renovadora. Els que miren l'escola com un mitjà de subsistència (...) S'han de jubilar els que tenen dissortadament algun defecte físic, ja que l'activitat escolar és amb ella incom-

10. GARRIGA, R. “L'escola i el poble”, *Llibertat*, 3 de setembre de 1936.

patible. Els mestres vells, d'actuació dubtosa i incapaçs de guanyar-se el pa amb un altre ofici.”¹¹

Segons l'esmentat inspector, la substitució dels mestres depurats donaria pas a una nova escola amb mestres sans i idealistes “que amb mots sonors cantin els encants de la natura i que escampin una cultura proletària i racional”.¹²

S'escriuien articles de premsa animant el treball de depuració del CENU i de la FETE:

“La neteja, companys del Magisteri, ha de fer-se sense compassió ni ingenus prejudicis que solament perjudicaran la vostra obra i la cultura del poble. És massa interessant l'escola, perquè ara, que tenim ocasió de netejar i fer bona feina, oblidéssim, per companyarisme, el nostre d'anti-feixistes convençuts i a prova (...)

Val més un home instruït, capaç de portar una escola, sense títol, però amb convicció, que un mestre o mestressa intel·ligent, sense ideal polític o sindical! Sabem que la tasca del CENU i de la FETE és feixuga, i que de moment no es podrà controlar tot però repetim: Camarades de l'ensenyança, no planyeu els que fins ara han fet, als pobles, en lloc de cultura, política liberal i conducció de masses, pur panxisme, política de café i crítica dels règims liberals (...).¹³

Però alhora escrivien altres articles persones que es sentien tocades al fons i que creien que havien de donar resposta a tals acusacions. Tenim com a exemple el que el senyor Joan Tarrida, un mestre de 60 anys i amb 35 d'experiència en el magisteri, comentava davant d'afirmacions com: “els vells són inservibles. Els mestres vells són uns reaccionaris fascistes. Els mestres vells no coneixen la pedagogia moderna. Els mestres vells han de ser substituïts, encara que siguin persones sense títol les que els substitueixin (...)”. A tot això el mestre Joan responia mitjançant una nota al diari:

“¿Creéis ganar la revolución criticando y difamando a los viejos maestros? Recordad que muchos de nosotros hemos padecido y pasado un calvario continuo de opresiones y necesidades y muchos de ellos han trabajado en la escuela más que nosotros.

Yo he sido, soy y será un revolucionario de toda la vida y mi satisfacción sería ver unidos a todos los maestros trabajando en la construcción de una nueva sociedad libre y feliz”.

11. GARRIGA, R. “Tarragona i l'escola proletària”. *Llibertat*, 6 de setembre de 1936.

12. GARRIGA, R. “S'ha d'impulsar l'obra revolucionària de reraguarda”. *Llibertat*, 21 d'octubre de 1936.

13. *Llibertat*, 29 de setembre de 1936.

De totes maneres, fou més el que es digué que la realitat, almenys pel que fa a la ciutat de Tarragona. Uns mesos més tard, el 2 de gener de 1937, la *Gazeta de Madrid* publicava la llista dels mestres depurats o jubilats forçosament: 3 mestres cessats i 10 de jubilats.¹⁴

Davant de tot aquest desmantellament del professorat, es començaren a nomenar nous mestres i, perquè la població infantil no quedés descolaritzada, la Inspecció d'Ensenyament Primari de Tarragona disposà que en aquelles escoles on fos necessari s'impartissin dues sessions de tres hores com a mínim, una al matí i una altra a la tarda.

Per solucionar el dèficit de professionals, el CENU nomenà una sèrie de mestres interins a partir d'unes llistes elaborades per cada sindicat. L'interessat havia d'aportar una memòria pedagògica i un currículum professional. Podien accedir-hi persones sense cap titulació si obtenien un certificat d'aptitud pedagògica, una prova de cultura general i una altra de pedagogia.

Per part de l'Estat, les escoles normals cada any tindrien tres cursos intensius de quatre mesos i oferirien l'opció d'examinar-se a aquells estudiants del Pla 14 a qui encara els restés alguna matèria.

Les crítiques davant de la postura del CENU no es feren esperar:

“Avui, per fer de mestres, no són necessaris gaires tràmits. N'hi ha prou que algú es cregui pro apte, el presenti al sindicat corresponent i ja es cuidaran de que sigui nomenat. Ja veieu: els que sempre havien combatut l'escola religiosa pels molts defectes que tenia i, entre ells, l'intrusisme que practicaren en gran escala, ara ens veiem sorpresos amb una edició d'intrusos amb la pretensió de donar-nos lliçons de revolucionisme i modernització.”¹⁵

Francesc Blanch, secretari general del comitè provincial de la FETE, va dirigir una exposició a la Generalitat. Afirmava que la pretesa Escola Nova Unificada estava degenerant en la guerra de les escoles múltiples de Catalunya. Segons Blanch, mentre les escoles de l'Estat funcionaven a la perfecció, la Generalitat havia creat uns mestres improvisats, molts d'ells sense títol però obedients al conseller de Cultura. El setmanari *Endavant*, portaveu del PSUC, en la seva secció de “Safareig del magisteri” comentava irònicament una notícia publicada en *Camí* sobre la publicitat dels nous mestres interins:

14. Altra cosa seria l'Escola Normal, que fou profundament depurada en quasi la majoria de la plantilla.

15. TRAVÉ, A. “Per mal camí”. *Llibertat*, 17 de desembre de 1936.

“Nosaltres hi trobem a mancar: “Sou esplèndid. No s'exigeix títol de cap mena”. I si encara no piquessin: “Se'ls obsequiarà amb una tassa de xocolata.”¹⁶

Les infraestructures escolars estaven preparades i dotades de suficients places docents, però el principal problema continuava existint: els alumnes es matriculaven, però molts d'ells no assistien a classe.

La premsa ens ho evidència amb les constants advertències als pares sobre l'absentisme escolar. Hem de tenir en compte que a partir del juliol de 1936 la situació econòmica de les famílies era molt precària. A la por, que s'intensificà quan els primers bombardejos arribaren a la ciutat, i a la poca importància que es donava a l'educació s'afegia el sentiment negatiu d'un sector de pares degut a la imposició de la nova escola per la qual no tenien gaire simpatia.

A l'abril de 1937, Josep M. Alomà criticà que, amb l'esforç realitzat per aconseguir una dotació suficient d'aules i de mestres, així com un ensenyament gratuït, els pares no responguessin. De fet, Alomà, a més de la manca d'interès dels pares, assenyalava com a causa la anormalitat de la situació:

“Tot això, quin objecte té? El de que els seus nois no es freguin amb els fills dels obrers i que no visquin l'ambient de l'Escola Nova Unificada.”¹⁷

Davant la persistència de l'absentisme escolar, la conselleria de Governació de l'Ajuntament disposà que la guàrdia urbana detingués als nens que trobés pel carrer en horari escolar. Els pares, a part de ser multats, veien els seus noms i la seva adreça publicats el dia següent a la premsa local.

La situació es va agreujar quan l'estiu del 1937 els atacs de l'aviació foren constants i cruents, cosa que comportà la progressiva dispersió de la població cap a masies i pobles cercant protecció. Els mestres, amb intenció de solucionar el problema, lògic per la por dels bombardejos, establiren crusos a l'aire lliure als afores de la ciutat i a les boques dels refugis. Al cap de cert temps, els mestres, desmoralitzats, manifestaven al *Diari de Tarragona*:

“Dos mestres joves deien ahir mateix que els resulta vergonyós i humiliant no poder donar classes a les escoles per manca d'alumnes, mentre a la via pública i pel camp es veuen grups de menuts pel seu compte i lliurats a les seves trapeceries.”¹⁸

Paral·lelament al treball desenvolupat per garantir i renovar l'ensenyament oficial, el CENU, juntament amb la conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Tar-

16. “Safareig del Magisteri”. *Endavant*, 15 de maig de 1937.

17. ALOMÀ, J.M. “El deure dels pares”, *Llibertat*, 10 d'abril de 1937.

18. *Diari de Tarragona*, 24 de febrer de 1938.

ragona, tirava endavant des de l'ensenyament dels més petits als cursos de formació d'adults.

Un altre dels objectius del CENU era la formació dels sentiments del nen, el cultiu de les activitats estètiques i el desenvolupament de les seves facultats artístiques. El dibuix i la música varen ser indispensables en la nova escola.

“Una de las finalidades inmediatas que perseguimos enseñando a dibujar es que el niño sea capaz, por sí mismo, de ilustrar su cuaderno de trabajo. Con ello logramos ponerle en posesión y uso de un poderoso factor para la asimilación y retentiva de conocimientos, a la par que le hacemos gustar el placer íntimo de unos trabajos completos y bellos en los que en el fondo y la forma se conjugan armónicamente. (...) Los resultados que se obtienen con la moderna enseñanza del dibujo sorprenden. Y es que revelanse en los niños tan extraordinarias posibilidades, tan insospechadas aptitudes, que si no nos constara la rigurosa autenticidad de su maravillosa obra, quizás los labios se nos distendieran en una irónica sonrisa de incredulidad.”¹⁹

Respecte a l'educació musical, amb la idea del doble caràcter experimental es treballà molt a les aules i fora de les aules. Ràdio Tarragona feia de tant en tant emissions sobre la música a l'escola en el seu programa “Mitja Hora de l'Estudiant”.

Són molts els objectius que es proposà el CENU en un moment no gens propici, temps de guerra. Els mateixos ciutadans estaven més preocupats per alimentar-se, salvar-se, refugiar-se, que per l'educació dels seus infants i d'ells mateixos. Però podem dir que la llavor es plantà, i aquells infants afortunats que varen tenir algunes classes d'aquesta nova escola encara avui en dia recorden l'ensenyament com a joc i experimental, que tenien ganes d'anar-hi, que recorden els mestres, o bé les mestres perquè la majoria eren dones, i aquell entusiasme que dedicaven a l'ensenyament.

“(...) i els mestres que sabíem de lluites, que ens havíem forjat en el forn de la vida i que estàvem impregnats de saba l'ideal que portàvem, arrelat l'empelt d'essència revolucionària; vàrem fer nostre tot el que a l'escola es referia; i ens deixàrem endur de la mà de l'ansia transformadora i vàrem voler estructurar una ànima nova per aquesta escola (...)

(...) s'acabà amb aquella escola antiquada, amb tots aquells sistemes disciplinaris que atemoritzaven l'ànima de l'infant, amb aquells locals infectes en els quals el nen no hi podia estar ni moure's a plaer; amb tot allò que havia turmentat i enfebrit la nostra pensa infantil (...).”²⁰

19. CARBONELL, A. “El dibujo en la escuela”. *Camí*, 29 de juny de 1937.

20. “L'escola i el poble”. *Camí*, 27 de juny de 1937.

Malauradament la fi de la guerra donà pas al retorn de tot allò que havia “turmentat i enfebrit” els nostres infants, l’escola nacionalcatòlica trencà les il·lusions d’uns mestres renovadors.

Bibliografia

- PIQUÉ, J. (1998). *La crisi de la reraguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat i Diputació de Tarragona.
- PIQUÉ, J. (1995). *El segle XX a Tarragona*. Tarragona: Nou Diari i Ajuntament de Tarragona.